

VÁMBÉRY ÁRMIN ÉS PERZSIA

Sárközy Miklós

PhD, tanszékvezető egyetemi docens,
Károli Gáspár Református Egyetem, Történettudományi Intézet
miklos_sarkozy@hotmail.com

Vámbéry Ármin életművének sajátos részét képezi a korabeli Perzsiával, a mai Iránnal fenntartott kapcsolata. Turkológiai, magyar őstörténeti és a korabeli Közel-Kelet sorsával kapcsolatos kutatásai tudományos életművének sajátos hármastagolódását mutatják, melyek egyikében sem kifejezetten Perzsia játszotta a főszerepet. Vámbéryt jobban érintette a korabeli Oszmán Birodalom, és jobban izgatta a világtól elzárt Közép-Ázsia, de kutatásai és utazásai során minden alkalommal „beleütközött” az oszmánokat Közép-Ázsiától elválasztó korabeli Perzsiába.

Vámbéry egész tudományos és közéleti munkásságában rendszeresen felbukkan ez a jelentős muszlim állam. Vámbéry turkológusként sem tehetette meg, hogy mellőzze a perzsa (iráni) világ mélyreható ismeretét. A közel ezeréves szimbiózisban élő török–iráni civilizáció, melyben a török katonai elitek és a perzsa hivatalnokréteg játszotta a meghatározó szerepet, utolsó évtizedeit élte Vámbéry korában. A két egymást kiegészítő és elválaszthatatlan etnikai csoport jó ismerete miatt is tekinthetjük Vámbéryt a korabeli Magyarországon elsőszámú Irán-szakértőjének.

Vámbéry Ármin és Násziruddín sah Perzsiája – Vámbéry perzsiakritikája

Ami Vámbéryt illeti, elmondható, hogy ket-
tős szemlélettel rendelkezett Perzsiával kap-

csolatban. Társadalmi, állami, szociális téren negatív, kulturális téren viszont pozitív véleményvel volt a Kádzsár-kori Perzsia viszonyairól.

Vámbéry Ármin a haladásba, a nyugati civilizációba vetett feltétlen hittel rendelkező, a Keleten belül pedig hosszas isztambuli látogatásai miatt leginkább törökbarátnak tekinthető orientalista volt. Műveiben domináns szerepet kap a brit és az oszmán államiság melletti politikai, azt mindenkor mércének tekintő elkötelezettség, valamint a 19. század szekuláris, technikai haladásba vetett világnézete. Vámbéry e nézetekkel nem csekély részben személyes sorsából, azaz a zsidó emancipációból fakadóan is tudott teljesen azonosulni. E szemléleti keretek határozták meg aztán Vámbérynek a muszlim Keletről és azon belül Perzsiáról megfogalmazott általános kritikáját.

Mindezek alapján első látásra valóban úgy tűnik, hogy Vámbéry finoman szólva sem lelkesedett a korabeli Perzsiáért és a perzsákért. Művei hemzsegnek a korabeli iráni államot és lakosságát érő súlyos kritikai megjegyzésektől. Általánosságban meglehetősen sommásan nyilatkozik a társadalmi, erkölcsi és technikai fejlettségi színvonalról, összehasonlítva a jobban favorizált oszmán viszonyokkal. Mielőtt azonban fejünkét csóválnánk Vámbéry ilyen irányú megjegyzéseit olvasván,

fontos tudni, hogy ez a fajta ítéletkezés nem kizárólag a magyar utazó sajátossága volt, hanem a korban általános gyakorlat, hogy egy-egy népről, országról ma már aligha tartható általánosító megjegyzéseket tettek. Ha valaki fellapozza E[dward] G[ranville] Browne *A Year amongst the Persians* című munkáját, bizony ott is találhat olyan megjegyzéseket, melyek Browne minden keleti szimpátiája ellenére nem túl hízelgők a helyiekre nézve. Ha levesszük a polcra Sven Hedin *Utazás Perzsia sivatagain keresztül India felé* című, 1913-ban magyarul is megjelent kétkötetes művét, Vámbéryt messze meghaladó mennyiségben olvashatunk különböző népcsoportokra vonatkozó lesajnáló, negatív megjegyzéseket. Itt tehát nem csupán személyes vélekedést láthatunk, hanem részben a korabeli nyugati tudományos világnak a Kádzsár-kori Perzsiáról alkotott nem túl hízelgő hangja jelenik meg Vámbéry megjegyzéseiben.

Vámbéry perzsiái tartózkodásának mérlege

Vámbéry 1862 májusában, közel ötesztendőnyi törökországi tartózkodás után indult el Perzsiába. Már az út jellege is jól mutatja, hogy az addigra már meglehetősen jól ismert Iránt eredetileg „felvonulási útvonalnak” tartotta, hiszen Vámbéry igazi célja az orosz cári hódítás előtti utolsó óráit élő Közép-Ázsia beutazása, az ottani viszonyokban való tájékozódás és a magyar őstörténet lehetséges ottani kapcsolatainak feltérképezése volt. Vámbéry előtt mindvégig eredeti célja lebegett, és ettől nem tudta semmi sem eltéríteni, még egy olyan ősi civilizáció sem, mint Perzsia és a perzsa kultúra.

Mindazonáltal Vámbéry perzsiái tartózkodása a vártnál hosszabbra sikeredett. Vámbéry perzsiái utazása alapvetően két részre osztható: a közép-ázsiai út előttire és az azt

követő periódusra. Az első iráni periódus 1862 május vége és 1863 március vége között közel tíz hónapig tartott, míg a második a közép-ázsiai utazást követően 1864 januárja és áprilisa között valamivel több, mint három hónapra sikeredett. Összeadva, Vámbéry bő tizenhárom hónapig tartózkodott a korabeli Perzsiában.

A hosszabbra nyúló tartózkodás részben kényszeres is volt, hiszen ha Vámbéry tehetne volna, rögvest nekivág közép-ázsiai felfedező útjának. Ám a nyugat-afganisztáni Herátban kirobbant konfliktus miatt várakoznia kellett, és valójában ez nyújtotta meg Vámbéry perzsiái tartózkodását több mint fél évvel 1862 júliusa és 1863 márciusa között. Vámbéry nem tétlenkedett váratlanul megnyúló perzsiái útja alatt sem. Felmérve lehetőségeinek időleges korlátozottságát, és egy percig sem szem elől tévesztve eredeti céljait, klasszikus észak–déli iráni túrára indult. Teheránból a mai napig igen jól ismert és használt észak–déli úton haladva, Kum, Kásán, Iszfahán, Ábáde, Paszargadai és Perszepolisz érintésével egészen Sírázig utazott, majd pedig ugyanezen a vonalon visszatérve 1863 januárjában futott be ismét Teheránba.

Az európai hatásoknak meglehetősen fel-
színesen kitett Kádzsár-kori Perzsia közviszonyai és a ma már teljesen eltűnt régi perzsa életmód minden dohogása ellenére is láthatóan élénken foglalkoztatták Vámbéryt. Ezen belül figyelmét Iránban nem kis részben a számára újdonságként ható tizenkettes síita iszlám intézményei, zarándokhelyei kötötték le. Ellentétben a Vámbéry által oly jól ismert szunnita oszmán állammal és a nagobbbrészt szintén szunnita Közép-Ázsiával, Perzsia a síita iszlám tizenkettes ágát követte.

Vámbéry és az iráni *síita* kapcsolata meglehetősen ellentmondásos volt. Egyfelől, az

addig szunnita környezetben élő Vámbéryt meghökkentette és részben óvatossá is tette a síták őt mint hivatalosan szunnitát méregető tekintete, ahogy erről a *Küzdelmeim*-ben és máshol is ír:

„Perzsa földre érkezésemmel tehát az eddigi anyagi gondokhoz és küzdelmekhez hozzájárultak még a lelki szenvedések is. Sohasem fogom elfelejteni azt az érzést, melyet a Khoi utcáján és bazárjában szemközt jövő perzsák kaján, haragos és megvető pillantása keltett bennem. Az emberek törökül beszélnek itt is, de elég volt a számat kinyitni, hogy tiszta sztambuli kiejtésemmel rögtön eláruljam szunnita voltomat. Ez a harag kétségtelenül csak megtorlása azoknak a sértéseknek és bosszantásoknak, melyek nyomon kísérik a török földön a síta jövevényt; de én joggal vettem föl magamban a kérdést: mit vétettem ezeknek az embereknek én és mi részem volt abban nekem, hogy Alit kiforgatták a prófeta örökéből [...] még pénzen is nagy bajjal kaptam valamit a vakbuzgó néptől. Fölmerült a kérdés: vajon a szunnita is nedzsizsnek vagyis tisztátalannak tekintendő-e mint a keresztény, kivel testileg érintkezni bűn és csak hosszú és heves vita árán voltam képes elosztatni az efféle aggályokat.” (Vámbéry, 1905, 145–146.)

Eme újra és újra visszatérő keserű tapasztalatok, a síták Vámbéry által fanatikusként tekintett vallásossága, a papság korrupciójára tett utalások mellett azonban Vámbéry egész perzsiai útinaplójának külön tanulmányt megérvő részletei a különböző síta egyházi zarándokhelyeken és egyházi potentátoknál tett látogatásai. Vámbéry mind perzsiai útinaplójában és az élete alkonyán írt *Küzdelmeim*-ben is helyenként kifejezetten lelkesülten nyilatkozik a síta iszlámról is, ha figyelmesen olvassuk leírásait.

„Ezek az emberek boldogok voltak az ő perzsa mikrokozmoszukban, és különösen feledhetetlenek nekem azok az órák, melyek az akhondokkal (vallástudósokkal) való vitatkozásokban töltöttem. E nagyturbános papok főképpen a vallás dolgaiban való szabadelvű felfogásukkal tűntek fel nekem, mert minden vakbuzgóság nélkül, tisztán történelmi nézőpontról beszéltek Mohamedről és vallásáról...” (Vámbéry, 1905, 156–157.)

Mint addig szunnita környezetben élő személy, Vámbéry meglehetősen figyelmet szentelt az iráni síta klérus és intézményei, zarándokhelyei felkeresésének. Jóformán egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy ilyen látogatásairól beszámoljon a korabeli olvasóközönségnek. Útja során több alkalommal is hitvitába bonyolódik sítákkal, akik nem átalották szemére hányni „szunnita” mivoltát. Másfelől azonban Vámbéry nagy tisztelettel ír síta egyházi méltóságoknál tett tisztelegő látogatásairól, mint például a XIX. század derekának és második felének talán legbefolyásosabb iszfaháni ajatollahánál, Áká Bozorgnál töltött vendégeskedéséről.

Ha alaposabban szemügyre vesszük, akkor látható, hogy Vámbéry az alatt a több mint egy év alatt, amit Perzsiában töltött, jóformán minden jelentős síta zarándokhelyen megfordult. Talán meghökkentő, de a fentiek alapján elmondható, hogy Vámbéry Ármin hozzávetőleg egy év alatt megtette mindazt, ami egy akkori és mai vallásos síta szemében Iránon belül a legkegyesebb cselekedetnek számít, azaz elzarándokolt a legfontosabb Iránon belüli síta szent helyekre. Sáh Abdulazím mauzóleuma a Teherán melletti Rejben, Fátima (Fáteme) Hazrat-i Maszúme sírja Kumban, a sírázi Sáh-e Cserágh, és a mashadi Rezá imám sír, valamint a qadamgáhi Rezá imám kegyhely révén Vámbéry teljes képet

kapott az iráni síta zarándokvilágról. Vámbéry leírásai azt tükrözik, hogy remekül alkalmazkodott a helyi viszonyokhoz, és többet értett meg a síta tradíciókból, mint bármely korabeli európai felfedező, utazó, hiszen rövid idő alatt ügyesen beilleszkedett a korabeli iráni társadalomba.

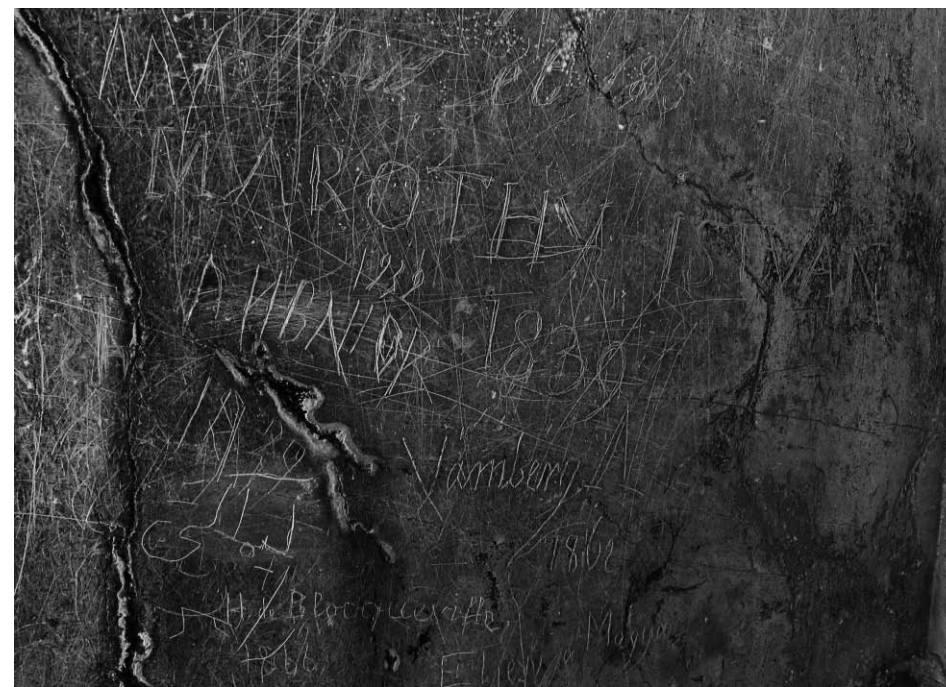
Vámbéry síta zarándokhelyeken tett látogatásai mellett természetesen nagy figyelmet szentelt a régi Perzsia műemlékeinek is. A muszlim zarándok inkognitóját itt odahagyva Vámbéry mint klasszikus európai felfedező lép elénk. Maróthy István után második magyarként felkereste Perszeopoliszt is, ahol I. Dareiosz óperzsa uralkodó magánpalotájának, a *tacsarának* a falán otthagya a kézjegyet és egy *Éljen a Magyar* graffitit is, amely a mai napig látható.

Perszeopoliszi élményeiről így számolt be: „Én volnék tehát a legelső nemzetem fiai közül, ki e romokat s nevezetes vidéket meg-

látogattam – gondolám magamban; – de a midőn harmadnapon, épen azon rész alatt ögyelegnék, mely fekete márványból van, nagy örömmre egy ablakmélyedésben ezen szavakra akadtam: «Maróthy (sic) István 1839» Gyermekded örömmel vizsgáltam földimnek írását, s bárha ő elrabolta is tőlem azon jogot, hogy magamat azon első magyarnak nevezhessem, ki Perszeopoliszt meglátogatta: meg nem állhatám, hogy neve alá egy „éljen”-t ne vések, s hogy a jövődében ne állana oly egészen egyedül, az én nevémet is társul jegyzém oda. Az egészet vastag vonallal vettem körül s fölibe szavakat véstem: »éljen a magyar!« (Vámbéry, 1867, 237–238.)

Vámbéry iráni kapcsolatai 1864 után

Azzal együtt, hogy Vámbéry nem tért vissza Perzsiába 1864 tavaszán történt hazatéréseit követően, kapcsolatai egyáltalán nem szakadtak meg az iráni világgal. S itt nem csupán

nagyszámú tudományos és népszerűsítő könyve, írásai idekapcsolódó fejezeteire célzunk, hanem személyes viszonyaira is. A korabeli Perzsia már Vámbéry előtt sem volt zárt ország, oda eljutni egyáltalán nem ment szenzációszámra még XIX. századi utazási viszonyok között sem. Ugyanígy, Násziruddín sah korától fogva (1848–1896) egyre sűrűbben tűntek fel iráni állampolgárok Európában – hol utazóként, hol diplomataként, hol európai egyetemeken tanuló diákként. Vámbéry maga is rendszeresen fogadott iráni vándorokat a Ferenc József rakparton álló lakásában egészen 1913-ig. De honnan és miért ismerhették Vámbéryt iráni vendégei?

Az ok – véleményünk szerint – az időközben Perzsiában kialakuló Vámbéry-recepcióban keresendő. Utazása, perzsiai és közép-ázsiai útirajzai növekvő ismertséget kölcsönöztek neki Európában, de legalább annyira a Közel-Keleten is. Állandó jelenléte az oszmán udvarban is hathatott az odalátogató perzsa előkelőkre. Végül, de nem utolsósorban egyes műveinek francia, angol és orosz fordításai is egészen bizonyosan olvasóközönségre találtak a korabeli Perzsiában, mind az ott élő nyugatiak, mind művelt helyiek körében. A sejtés, hogy Vámbéry művei közül legalább a közép-ázsiai élményeit leíró naplója nagyon is utat talált a korabeli iráni elithez, akkor vált bizonyossá, amikor nemrég birtokába jutottam egy eddig kiadatlan perzsa kézirat másolatának, amely Vámbéry közép-ázsiai útinaplójának perzsa fordítása a 19. század végi Teheránból. A kézirat jelenleg kiadásra vár, fordítója ismeretlen.

Amikor tehát Vámbéry iráni kapcsolatairól beszélünk, kölcsönös érdeklődésből fakadó kapcsolatrendszerrel van szó. Mindennek következtében aligha csodálható, hogy a 19. század végétől Európába érkező iráni uralko-

dók sem mulasztották fölkeresni a magyar fővárosban Vámbéry Ármint.

Vámbéry és Násziruddín sah

Perzsia nyitottságának bizonyítéka azonban az is, hogy nem csupán nyugatiak látogattak nagy számban Perzsiába, de a szórványos követjárásokon túl a XIX. század második felétől egyre sűrűbben utaztak irániak is Európába. Diplomataik, egyetemisták és ellenzékiek mellett ki kell emelnünk, hogy maguk az iráni uralkodók is viszonylag sűrűn tűntek fel az 1870-es évektől kontinensünkön.

Násziruddín sah (1848–1896) három alkalommal, 1873-ban, 1878-ban és végül 1889-ben tett nagyszabású európai körutat. Utolsó európai útja során a sah Budapestet is érintette. Mielőtt visszaindult volna Krakkón át Oroszországba, 1889. augusztus 26. és 29. között időzött Budapesten. Pesten Habsburg József főherceg és Tisza Kálmán távollétében Baross Gábor közlekedési miniszter fogadta az iráni uralkodót, akit az azóta lebontott, a pesti rakparton álló Angol Királynő szállodában szállásoltak el. Másnap, augusztus 27-én csak délután egykor jelent meg a nyilvánosság előtt, amikor is a Magyar Tudományos Akadémia épületében fogadták őt a kormány és az MTA képviselői (József főherceg, Wekerle Sándor, Jókai Mór, Vámbéry Ármin, Gyulai Pál akadémiai főtitkár). A sahot ámulatba ejtette Vámbéry kifinomult perzsa köszöntője, akiről így emlékszik később publikált perzsa nyelvű útinaplójában:

„Az Akadémia tagjai mind jelen voltak, megláttam ott egy férfit, aki alacsony termetű, kicsi, szűk szemű, sárgásbarna szakállú, vörös, ráncos arcú, és nagy orrú volt, ő élénk állt. Azt vártuk, hogy ez a férfi jelenlétünkben köszöntőt fog mondani németül vagy osztrákul (sic!), amikor is egyszerre láttuk, hogy ez

a férfi a helyes perzsa nyelven a legtökéletesebb ékesszólással és retorikai tudással, ahogy egyetlen udvari ember vagy szónok Iránban nem tud beszélni, emelkedett tökéletes iráni szónoklatra, nagyon jó és tartalmas beszédet tartott perzsául. A legnagyobb csodálkozással megkérdeztük: »Ez ki?« Mondták, hogy ez a híres Vámbéry. Ekkor felismertem Vámbéryt és udvariasan köszöntöttem. Most ez a Vámbéry ennek az akadémianak az elnöke. Vámbéry harminc évvel ezelőtt indult el a turkománok közül Turkesztán és Szamarkand és egész Turkesztán és Bukhara és az ottani helyek beutazására. Először, mivel ő nyugati volt, sokat zaklatták és kínozták, de lassan-lassan Vámbéry elkezdett Koránt olvasni. Éjjel-nappal a turkománok sátrában imádkozott és leborult és olyannyira elhitette, hogy muszlim, hogy végül kedvesen is bántak vele és beutazta egész Turkesztánt és Szamarkandot és onnan vissza jött Khorászába Hoszámal-Szaltanéhoz, akkor Hoszámal-Szaltane Khorászáni kormányzója volt. Onnan Teheránba jött, amikor őt láttuk és megismerkedtünk vele. Vámbéry könyvet is írt saját útjáról és utazásáról, mely könyv címe: *Faux dervich*, vagyis a hazug dervis és most egy ideje, hogy Vámbéry itt az Akadémia elnöke. Láttunk egy nagy bajszú és sárgás színű embert is, aki magyar ruhát öltött és perzsául beszélt. Megkérdeztük Vámbéryt, ki ez? Vámbéry így szólt: »ez a férfi a Kongrátok törzséből származik, khivai. Amikor éppen a Khivában jártam, ez elémm jött és magammal hoztam ide.« Molla Izsáknak hívják, németül is jól megtanult. Magam is beszéltem Molla Izsákkal, nagyon jól beszélt perzsául velem. Molla Izsák mondta: »A vallásomat nem változtattam meg.« Mondtam: »Jól van, hogy a vallásodat nem változtattad meg. Ramadán havában böjtölsz is?« Mondta: »Nem.« Mondtam: »Imádkozol

is?« Mondta: mindig. Mondtam: »Koránt is olvasol?« Mondta: »Elvégre muszlim vallású vagyok.« Nos, miután megtudtuk, hogy ő Vámbéry, felmentünk a lépcsőskön, hogy megtekintsük az akadémiát.” (Nászer al-Dín Sáh Qádzsár [Násziruddín]: *Rúznáme-je Kháte-rát-e Nászer al-Dín Sáh dar safar-e szevjom-e Farangesztán*. 1995, 3/5–6).

A sah által tévesen az MTA elnökének nézett Vámbéry innentől fogva az uralkodó budapesti tartózkodása alatt mindig vele tartott, és később segítségére volt útinaplója magyar adataiban is.

Vámbéry és Muzaffaruddín sah

Muzaffaruddín sah (1896–1907) első alkalommal 1900. szeptember 22. és szeptember 29. között tett Budapesten hivatalos látogatást. Muzaffaruddín sah Budapestről vonattal utazott tovább Isztambulba, de néhány nappal később október 7-én váratlanul visszatért Budapestre az oszmán fővárosból. Visszatérnek okai mindmáig rejtélyesek, de áttekintve meglehetősen zilált, vargabetűkkel tarkított európai útjait, egyáltalán nem volt szokatlan, hogy egy-egy helyre visszavágyott a szeszélyes uralkodó. Budapest újult buzgalommal igyekezett elhalmozni kedvességével az iráni vendéget. A sah október 12-én utazott el végleg Budapestről. Mindkét alkalommal Vámbéry volt budapesti perzsa tolmácsa és kalauza.

Muzaffaruddín beszámolójában nem említi Vámbéryt az őt fogadók közt, de amikor Vámbéry megérkezett a hotelbe, a kissé nehézkesen eszmélő, betegeskedő iráni uralkodót csakhamar felvilágosítják a *sajjáb-i máriáf*, azaz a „híres utazó” *Monsieur Vámbéry* kilétéről, és innentől fogva valóban barátinak tűnik kettejük budapesti érintkezése.

„Miután fél órát ott üldögéltünk, visszatértünk szállásunkra. Monsieur Vámbéry a híres

utazó érkezett meg és vele találkoztunk. Nagyon jól beszél perzsául, a mártír királyal is ugyanitt találkozott korábban. Kérdezősködünk az Iránba, Turkesztánba és más helyekre tett utazásairól és ő válaszolt kérdéseinkre. Vámbéry nagyon jó, értelmes és nagyszerű ember, édesen beszél perzsául.” (Mozaffar al-Dín Sáh Qádzsár [Muzaffaruddín]: *Szafarnáme-je mobárak-e sáhansáhi [A királyok királyának áldott útinaplója]* 1901, 196–201.)

Vámbéry és Muzaffaruddín sah összesen négy alkalommal találkozott a sah első, hivatalos budapesti tartózkodása idején, Budapesten, de Vámbéry vele tartott a második, „nem hivatalos” alkalommal is, melynek Vámbéryvel kapcsolatos eseményeiről a sah útinaplója mélyen hallgat (ám Vámbéry jelenlétét a *Vasárnapi Újság* ez alkalommal is megemlíti).

Egy évtizeddel később Vámbéry is beszámolt Muzaffaruddín budapesti útjáról a *Küzdelmeim*-ben. A két forrás nem minden ponton egyezik, a sah inkább a hivatalos találkozások alkalmával említi tolmácsként Vámbéryt, akinek első budapesti útja végén egy gyémántgyűrűt adott emlékül. Ezzel szemben Vámbéry beszámolója kettejük bizalmas viszonyát helyezi előtérbe, kiemelve, hogy Muzaffaruddín sokkal nyitottabban és nyájasabban viselkedett vele, mint atyja, „a perzsa Bismarckot adó” Násziruddín sah.

Vámbéry és Abdulbahá kapcsolata 1913-ban

Az iráni sahok látogatásával azonban még nem zárult le az idősödő Vámbéry Ármin perzsiai kapcsolatrendszer. Az a tény, hogy Vámbéry szinte élete utolsó napjáig éles szemmel követte korának fejleményeit, világossá válik abból az eseményből, melyet élete utolsó jelentős orientalisztikai szereplésének és egyben a magyar és nemzetközi közvélemény előtti utolsó megjelenésének is tarthatunk: ez pedig

a bahá'i vallás vezetője, Abdulbahá budapesti látogatása volt 1913 áprilisában. A sors úgy hozta, hogy élete utolsó jelentős közéleti szereplése is még az iráni-perzsiai világhoz kötődjön, egy olyan esemény kapcsán, mely nagy feltűnést keltett 1913-ban Budapesten.

Abdulbahá, az iszlámtól elszakadó, önálló új vallás, a bahá'izmus alapítójának, Bahá'ulláh fiának magyarországi látogatása 1913. április 9–18. között zajlott le. A bahá'i vallás vezetője a Magyar Teozófiai Társaság vezetője, a bahá'i vallást valamelyest ismerő Stark Lipót meghívásának tett eleget. A bahá'i hit vezetőjének hosszú évtizedeken át tartó háziőrizet után közvetlenül az első világháború előtt volt módja a nyugati világot beutaznia.

Vámbéry ekkorra már közel ötven éve ismerte a bahá'ikat; róluk alkotott véleménye fokozatosan vált kedvezővé. Fiatalabb éveiben ellenszenvesnek találta őket; ám az 1880-as évektől fogva – főleg az ismert brit orientalista, E. G. Browne hatásának köszönhetően – hozzáért bahá'i forrásokhoz, és mind nagyobb szimpátiával írt róluk. Mindezek után teljesen természetes, hogy az idős Vámbéry fokozott izgalommal és tárt karokkal fogadta Abdulbahát 1913-ban, Budapesten. Vámbéry ismereteink szerint két alkalommal is találkozott a bahá'i vallás fejével, 1913. április 12-én és április 14-én. Mindkét alkalommal Abdulbahá kereste fel Vámbéryt a lakásán.

Vámbéry és Abdulbahá találkozájáról és Vámbérynek a bahá'i vallás fejéhez intézett szavairól a bahá'i sajtókiadvány, a *Star of the West* is beszámolt. Vámbéry később is levélkapcsolatban maradt Abdulbahával, a leveleken túl pedig egy imaszönyeget is kapott a bahá'i egyház fejétől 1913 nyarán. Bár 1929-ben Vámbéry Rusztem még megmutathatta a tulajdonában levő, Abdulbahá által apjának írt levelet vagy leveleket Martha Root bahá'i

misszionáriusnőnek budai villájában, ezek azóta vagy megsemmisültek, vagy ismeretlen helyen lappanganak.

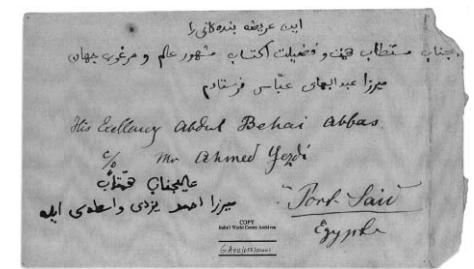
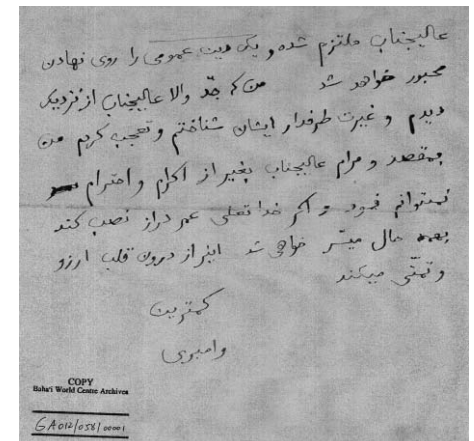
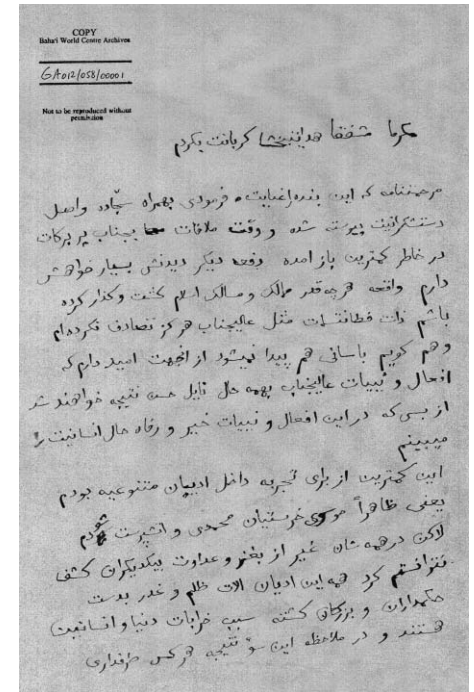
Ezzel szemben fennmaradt Vámbéry Árminnak egy levele, melyet élete utolsó heteiben, 1913 augusztusában írt Abdulbahának perzsa nyelven. A témát érintő publikációk az eredeti levél tartalmát nem pontosan visszaadó angol fordítást követték, mely 1913. szeptember 22-én látott napvilágot az *Egyptian Gazette* nevű egyiptomi angol nyelvű bahá'i lapban a néhány nappal korábban elhunyt Vámbéryre emlékező nekrológ részeként. Az eredeti perzsa Vámbéry-levél nemrég került elő a haifai *Bahá'i World Centre* levéltárából.

A levél eredetisége felől aligha lehet kétségünk. Vámbéry kissé szögletes arab betűi jól felismerhetőek, hasonlóknak tűnnek középszerű és perzsiai útjain született arab betűs titkosírása betűformáihoz. A levél publikációjára 1913. szeptember 22-én került sor az *Egyptian Gazette*-ben, hét nappal Vámbéry elhunytát követően. Nyilvánvaló, hogy Abdulbahá és környezete nagy jelentőséget tulajdonított Vámbéry sorainak, s ezzel a publikációval akart tisztelni neki halála után.

„Ezt a szolgálai írást küldtem Nagyságos Öccellenciájának, a növekvő erényű és kiválóságú, a tudományban jártas, világhírű Mirzá ‘Abd al-Bahá’i ‘Abbásnak

Kegyesen, barátságosan, alázatosan, engedelmességgel, a Té áldozatod voltam

Kegyességgel teli leveled, melyet e szolgálodnak voltál szíves (eljuttatni) az imaszönyeget együtt megérkezve a neked hálát adó kézzel egyesült és a Legkisebb emlékezetében újra előjött az áldásokkal teli excellenciáddal való találkozás ideje. Legközelebb is nagyon szeretném látni (excellenciádat). Valóban bármenny-

nyi országot és az területet is jártam és utaztam be, az intelligencia olyan esszenciájával mint Nagyságos Excellenciádé eddig sosem találkoztam és hadd mondjam, hogy ilyen könnyen nem is található. Emiatt remélem, hogy Nagyságos Excellenciád cselekedetei és kegyessége mindenképpen az eredmény jóságára fognak vezetni, mivel én humanizmust (*insāniyat*) látok ezekben a jóságból és nemességéből fakadó cselekedetekben és kegyességekben.

Ez a Legkisebb a különböző vallásokat belülről megtapasztaltam, vagyis külsőleg Mózes-hitű (*mūsavi*), keresztény (*kehristiān*), mohamedán (*mohammadi*) és tűzimádó (*ātašpanast*) lettem. De mindegyikben nem fedezhettem fel egyebet, mint egymás elleni harcot és ellenségeskedést. Mindegyik vallás az elnyomás és zsarnokság eszközévé válva az uralkodók és hatalmasok kezében a világ és az emberiség romlásainak okai lett. És eme eredménytelenségre pillantva mindenki Nagyságos Excellenciád támogatására kényszerülve egy általános vallás (*dīn-i ‘umūmī*) megalapítására kell hogy a jövőben törekedjen.

Én, aki Nagyságos Excellenciád méltóságos apját közelről láttam, megismertem és megcsodáltam az iránta megnyilvánuló lelkesedést is, nem tudok mást, mint kegyességet és tiszteletet tanúsítani Nagyságos Excellenciád irányultsága és célja iránt. És ha a magasságos Isten hosszú életkort ad neked, mindenképp sikeres leszel. Ezt kívánja és óhajtja szíve mélyéből

A Legkisebb
Vámbéry”

(Sárközy Miklós fordítása)

Ebben a perzsa nyelvű levélben Vámbéry hitet tett a bahá'i vallás mellett, ez az esemény Vámbéry sokadik vallásváltása volt és ez a tény mindenképpen magyarázatra szorul. Az a Vámbéry, aki a 19. század gyermekeként a racionalizmus híveként lett ismert itthon és külföldön, vajon hogy írhatott le egy frissen alapított vallásról ilyen meghökkentőnek tűnő sorokat, melynek köszönhetően a mai magyarországi bahá'i egyház Vámbéryt az első magyar bahá'iként tartja számon?

Vámbéry – a levél minden emocionális jellege dacára – a bahá'i vallásban saját személyes életére tekintett vissza, és a muszlim területekkel, s általában véve a világgal kapcsolatos reményeinek beteljesülését láthatta e hitben. A társadalmi haladás igénye és a Kelet hagyományai – ezek a közös gondolatok köthették össze Vámbéryt és a bahá'ikat nem sokkal 1913. szeptember 15-én bekövetkezett halála előtt.

A sokoldalú, számos fordulatot megélt orientalista Vámbéry utolsó jelentős közszereplése így ismét az iráni világhoz kötődött. Gazdag életművében jelentős fejezetet alkotnak perzsiái kapcsolatai, melyek kutatása tartogathat meglepetéseket a jövő kutatóinak is.

Kulcsszavak: *Perzsia, tizenkettes síita iszlám, Teherán, Kum, Perszopolisz, Mashad, Násziruddin sah, Muzaffaruddin sah, Abdullabahá, bahá'i vallás*

IRODALOM

- Mozaffar al-Dín Sáh Qádzsár (1901): *Szafarnáme-je mobárak-e sáhansáhi* (A királyok királyának áldott útinaplója). Teherán
- Nászér al-Dín Sáh Qádzsár (1995): *Rúznáme-je Kháterát-e Nászér al-Dín Sáh dar szafar-e szevovom-e Farangesztán* (Nászér al-Dín Sáh visszaemlékezéseinek naplója harmadik európai útján). (Eds. E. Rezváni – F. Qázihá) Vols. 2–3. Teherán
- Sárközy Miklós (2006): Magyarok Persepolisban – Vámbéry és kortársainak emlékei az Achaimenida palotaváros árnyékában a 19. században. In: Dobrovits Mihály (szerk.): *Az előkelő idegen, III. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Liliium Aurum: Dunaszerdahely, 130–151.
- Sárközy Miklós (2008a): Vámbéry Kásánban és a Tārikh-e Kāšān – egy 19. századi iráni kereskedőváros életképei. In: Dobrovits Mihály (szerk.): *A becsúgyi igézetében, V. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Liliium Aurum: Dunaszerdahely, 236–248.
- Sárközy Miklós (2008b): Megjegyzések Vámbéry Árminnak a Perszopoliszban és az iráni síita zarándokhelyeken tett látogatásairól. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*. 16. 25–37.
- Sárközy Miklós (2009): Qom városa Vámbéry korában és ma. In: Dobrovits Mihály (szerk.): *A kívánt világgóság, VI. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Liliium Aurum: Dunaszerdahely, 241–270.
- Sárközy Miklós (2010a): The East Travels to the West: The Qajar Shahs Touring Europe in the 19th and 20th Century. In: Kelényi Béla – Szántó Iván (eds.): *Artisans at the Crossroads, Persian Arts of the Qajar Period (1796–1925)*. Museum of Applied Arts–Ferenc Hopp Museum of Eastern-Asiatic Arts, Budapest, 21–25.

Sárközy Miklós (2010b): Nászér al-Dín perzsa sah útinaplója Magyarországról. In: Dobrovits Mihály (szerk.): *A Kelet ritka nyugalma. VII. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Liliium Aurum: Dunaszerdahely, 113–164.

Sárközy Miklós (2011): Mozaffar al-Dín iráni sah magyarországi utazása és naplója 1900-ban. In: Dobrovits Mihály (szerk.): *A segítő kéznek ez a mesterfogása. VIII. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Liliium Aurum: Dunaszerdahely, 397–425.

Sárközy Miklós (2012): Vámbéry és a bahá'ik. In: Dobrovits Mihály (szerk.): *Az érett kor útlete, IX. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Liliium Aurum: Dunaszerdahely, 259–286.

Vámbéry Ármin (1905): *Küzdelmeim*. Franklin, Budapest • <http://mek.oszk.hu/03900/03975/html/> – Új kiadás: Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2001

Vámbéry Ármin (1867): *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában*. — Új kiadás: Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2005

Vámbéry Ármin (1876): *Keleti életképek*. Pest

Vásáry István (2005): *Utózó és Nevek és szavak magyarázata*. In: Vámbéry Ármin: *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában*. Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 345–382.

Vásáry István (2007): Vámbéry a törökségről és a perzsákról. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*. 16. 17–24.

Online források

- <http://www.bahai.hu/a-bahai-hit/magyarorszagitortenet/#toc-1913-abdul-bah-budapesti-ltogatasa> (letöltés: 2011. október 04.)
- Esslemont, John E. (1933): *Bahá'u'lláh és az új korszak*. Budapest • <http://www.erfan.cz/hu/view.php?cisloknihy=2008051801> (letöltés: 2011. október 03.)